

BISKOP GUNNERUS' VITSKAPLEGE VISITASREISER I NORD-NORGE

Jan Ragnar Hagland

'Oppdagelsen av Nord-Norge' er sjølv sagt eit vidt tema med mange moglege innfallsvinklar. Dette innlegget tar sikte på å løfta fram ein flik av ein større vevnad som vi stikkordsmessig kunne kalla den vitskaplege oppdaginga av og interessa for landsdelen i nord – nord for 'det Thronhiemske' for her å halda oss i tilstrekkeleg vage og upresise geografiske vendingar. Mitt tema her skal altså vera biskop Johan Ernst Gunnerus og hans visitasreiser til Nord-Noreg, hovudsakleg på 1760-talet, og målet med denne vesle presentasjonen vil vera å freista setja desse ekspedisjonane, som jo vart organiserte innom råmene for kyrkjas aktivitetar, inn i den større samanhengen vi kunne kalla 1700-talets vitskaplege interesse for det nordlege Noreg.

Det som innleiingsvis då må understrekast, er at Gunnerus på ingen måte kan seiast å representera nokon *start* på det vi kan kalla ei vitskapleg interesse for fenomen og forhold i Nord-Noreg. Eitt viktig forskingsfelt som allereie var etablert, må i alle fall nemnast særskilt her – utan at vi i denne omgangen kan gå nærare inn på det – nemleg utforskinga av samisk språk og kultur. Dette hadde komme i gang tidleg i hundreåret, og skjedde mykje godt også innom kyrkjelege råmer. Det sentrale namnet her, både for 1700-talet og for vår seinare vitskapshistorie, er sjølv sagt Knud Leem, sunnmøringen som med sine publiserte arbeid frå 1740-åra og frametter må seiast å ha grunnlagt den vitskaplege lappologien her i landet. Leems publiserte arbeid bygde på feltarbeid og observasjonar han sjølv gjorde i Finnmark frå så tidleg som 1720-åra. Denne vitskaplege aktiviteten toppa seg på mange måtar i og med opprettinga av det såkalla Seminarium Laponicum i Trondheim og utnemninga av Knud Leem som professor den 24. mars 1752 (sjå Hagland 2000, 89). Leem skulle, som vi etterkvart skal sjå, komma til å verta ein viktig medspelar også for biskop Gunnerus i det vi kunne kalla hans vitskaplege prosjekt.

Så over til desse visitasreisene til det nordlegaste Noreg. Gunnerus vart utnemnd til biskop i Trondheim i 1758 – til eit bispedømme som dekkja det nordafjellske og heile Nord-Noreg – altså

eit svært omfattande geografisk område. Den nye biskopen hadde, som det opplysningsmenneske han var, sterke vitenskaplege interesser. Dette kom etterkvart tydelegast til uttrykk ved at han i 1760, saman med rektor Gerhard Schøning (frå Buksnes i Lofoten) og den danske historikaren Peter Friederich Suhm, som på den tida var i Trondheim, grunnla eit akademi – Det Thronhiemske Selskab, frå 1767 med namnet Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, eit namn det framleis ber. Interesse hos Gunnerus for Nord-Noreg kjem truleg best til uttrykk ved det faktum at noko av det aller første han må ha sett i gang med, var å planleggja og gjennomføra ei visitasreise nordover. Det er ikkje så heilt enkelt å fastleggja i detalj reiseruta til biskopen og følgjet hans, korkje på denne eller dei andre visitasreisene han gjorde. Botanikaren Ove Dahl har likevel med stor flid studert dei notat som gjeld innsamla plantemateriale på desse ferdene, og har i den samanheng også laga eit ganske påliteleg oversyn over dei stader som verkeleg vart vitja på alle desse reisene. Sjølv planane for visitasreisene er nemleg godt bevarte. Ordlyden i og adressatane for breva som på førehand vart sende til dei kyrkjelydar som skulle ha visitas, er bevarte i bispearkivets kopibøker.¹ Men det er likevel slik at det ofte vart gjort avvik i høve til planane for desse ferdene. Difor kan vi altså ikkje ta innførslene i arkivet for anna enn det dei er – intenderte reiseruter.

Allereie i 1759 drog han i alle fall nordover til Finnmark og kom ved det høvet heilt til Vadsø og Vardø (Dahl 1892, 1-2). Så langt kom han – også ifølgje andre kjelder enn bispearkivet – ikkje på nokon av dei følgjande ekspedisjonane.² Så i 1762 vart ei ny reise gjennomført (Dahl 1892, 1-2). Også ved det høvet var det lagt opp reise heilt til Vadsø og Vardø, men ifølgje Dahl (1892, 6) kom han ved det høvet ikkje lenger enn til Tromsø. Fire år etter det igjen vart det atter eingong gjort i stand til visitasreise mot nord. Reisa var påbyrja, men på grunn av uvêr på Trøndelags-kysten vart ekspedisjonen avbroten

---

¹ Statsarkivet i Trondheim, Trondhjems Biskops Kopibok No 3b, 3c, 4 og 5. Visitasane er, rett nok med ein del unntak, dessutan innførte i Trondhjems Biskop, Visitasprotokol 1739-1770.

² I artikkelen 'Critiske Tanker om Kraken, Søormen og nogle flere Vidunder i Havet' (Gunnerus 1784, s. 7f.) skriv Gunnerus at han har "reist Nordland fire Gange igiennem, og været tvende Gange i Finmarken, den ene Gang lige til Vardøehuus". Ifølgje visitasprotokollen visiterte Gunnerus "udi Vadsø Hovedkirke". Den 26. juni 1759, og den 28. juni "holdte jeg Visitation udi Vardøe Kirke", heiter det same stad (s. 385-6).

(Dahl 1892, 6). Denne visitasferda vart difor utsett til året etter og vart altså gjennomført i 1767 (Dahl 1892, 10-18). Som ved dei førre ekspedisjonane var jamvel denne planlagd og førehandstilsagd heilt til Vadsø og Vardø, men denne gongen ser det ut til at vendereis vart gjort i Kjelvik i noverande Nordkapp kommune (Dahl 1892, 14 og 16). Og så igjen allereie i 1770 kjem den siste av desse omfattande ferdene mot nord. Planlagd reiserute vart send ut 19. mars, som vanleg med Vardø og Vadsø som endepunkt. Men også denne gongen laut eksedisjonen venda sørover att i Tromsø (Dahl 1892, 14f.). Med det er så desse reisene i Nord-Noreg over for Gunnerus' del. Men dette utgjer i alle fall ein imponerande aktivitet, både kyrkjeleg og vitskapleg. I løpet av elleve år gjennomførte han altså fire omfattande reiser i det nordlege Noreg – reiser som nok hadde sitt å seia kyrkjeleg sett, men som etter mitt, og nok andres, syn var motivert like mykje av biskopens vitskaplege interesser og engasjement. Det er sjølv sagt fleire ting som kan vera med å underbyggja dette sistnemnde inntrykket – det går fram til og med av den standardformuleringa biskopen nytta som avslutning i dei brev om kommande visitas som han alltid sende ut på førehand:

Jeg formoder og, at enhver af det velærværdige Præsteskab foranstalter, at Almuen af Annex Kirkene indfinder sig paa bemelte Tiid udi Hoved-Kirke, og paa Steder, hvor Finder findes, dennem med deres Missionariis tilsiges at møde, ligesom jeg og haaber at faae tilstrækkelig og fornøjelig Efterretning om de Ting, som hører til Guds Ære og Menighedens beste (Dahl 1892, 7, 10, 15).

Det "at faae tilstrækkelig og fornøjelig Efterretning om de Ting, som hører til Guds Ære og Menighedens beste", stod, som det synest, sentralt i det vi må kunna kalla biskopens teologiske legitimering for å driva med vitskaplege syslar. Det kan godt sjåast som integrert del av ein teologi som var aktuell kring midten av 1700-talet, den såkalla physico-teologien, og som Gunnerus nok var inspirert av. Eitt av dei viktige teoretiske skriftene for denne retninga kom elles ut på dansk ved desse tider (jf. Derham 1759) og på tysk var det komme ut atskilleg i tiåra før Gunnerus kom til Trondheim (jf. t.d. Krüger 1741, Lucanus 1750 og Lesser 1754). Vi ser spor av slikt tankegods i fleire samanhengar – også i reint vitskapleg diskurs og altså ikkje berre som pliktløp i teologiske eller kyrkjelege samanhengar. I korrespondansen

mellom Gunnerus og den svenske botanikaren Carl von Linné, som Gunnerus opnar med eit brev datert 24. april 1761, presenterer den kyrkjelege naturvitskapsmannen seg på følgjande vis:

Da Tronhjems stift er saa riigt paa naturalier, isærdeelethed fiske og søøfugle; saa har jeg, siiden jeg er kommen her op, begynt at samle paa alt, hvad jeg har kundet faae derav og at betragte det, saa godt jeg kunde, til Guds eevige Navns Priis [...] (Amundsen (ed.) 1976, 1).

Denne generelle motivering eller legitimering for vitenskapleg aktivitet har Gunnerus hatt på sin dagsorden allereie før han sette fot i Trondheim i sitt nye embete som biskop. Det nettverk, for å bruka eit av vår tids moteord, han såg for seg for å kunna få i stand vitenskapleg arbeid i Noreg generelt og i det nordlege Noreg spesielt, var det berre kyrkja som kunne hjelpa han med å oppretta. Gjennom prestane ute i bispedømmet kunne han få i gang vitenskaplege fotfolk og medhjelparar i dette prosjektet. Den tanken var i og for seg ikkje ny. Det mest kjende dømet før hans tid på noko tilsvarande var nok det namngjetne skrivet som gjekk ut frå det danske riksstyret i 1743 i samband med det storslegne prosjektet om å laga eit topografisk-statistisk verk om tilhøve i Danmark-Noreg. Materiale til det verket skulle embetsmenn, særleg prestar, samla inn i samsvar med ei ofte omtala spørjelista med 43 spørsmål. Slik sett kan vi nok seia at Gunnerus hadde ein modell for å organisera ny vitenskapleg aktivitet i bispedømmet sitt. Den nye biskopens vitenskaplege ambisjonar eller mål kjem i alle fall til offentleg uttrykk allereie same året som han var på plass i det nordafjellske, og då i form av det han sjølv kalla eit 'hyrdebrev' til presteskabet i "Tronhjems Stift" (Gunnerus 1758). Her avslører han planar om "at oprette et Dansk Sælskab, som skulde føre Navn af de smukke Videnskaber". Dette selskaps arbeidsmark skulle vera

Oratorie, Poesie, den naturlige og anden Historie, Physik, de naturlige Tings Hensigt og Guddommelige Øjemerke, Oeconomie, *Psychologia Empirica* og andre Ting, som, og for saa vidt, de lader sig afhandle paa en smuk og behagelig Maade, og ikke overstiger fornuftige Ustuderedes Horizont, bliver derudi vort Øjemerke. Hvo som har Lyst til at træde derudi, skal gjerne antages, naar han har udgivet eller vil meddeele Sælskabet en Prøve paa sin gode

Indsigt i den eene eller anden Materie. De Skrifter, som Selskabets medlemmer forfærdiger, bliver da siden oplæste, og naar de synes at fortjene det, trykte (Gunnerus 1758, 30f.).

Som vi alt har vore innom, vart desse planane realiserte kort tid etter – i 1760. Men innan den tid hadde altså fundator av det nye vitskapelege selskapet allereie vunne å gjennomføra ein ekspedisjon nordover – heilt opp til Vardøhus. Denne reisa "som førte ham like til Østfinnmark [...] skulle bli avgjørende for hans videre forskerliv", skriv Leiv Amundsen i si innleiing til utgåva av brevvekslinga mellom Gunnerus og Linné (Amundsen (ed.) 1976, IX). Dette er det etter alt å dømma god dekning for å hevda. Det er klårt slik når det gjeld biskopens personlege faglege orientering mot naturfaga. I den samanheng er det kanskje interessa hans for botanikken som har vore mest understreka i den faghistoriske litteraturen (jf. Dahl 1890-1910 og Petersen 1918). Og denne interessa er sjølvsagt viktig nok – inspirert som ho tydelegvis var av den danske botanikaren G. C. Oeder som i desse første trondheimsåra til Gunnerus frå 1758 til 60 hadde opphald i Trondheim medan han var i ferd med å avslutta det botaniske storverket *Flora Danica* (1761-70 og 1770-78). Det er klart nok dokumentert at Gunnerus verkeleg arbeidde med botanisk registrering og innsamlingsarbeid på denne første ferda nordover, og at arbeidet må ha vore høgt prioritert. Det er såleis god grunn til å rekna med at dette spesifikke faglege arbeidet har vore medverkande til at visitasreisene til Nord-Noreg stod så ofte på biskopens arbeidsplan vidare utover på 1760-talet. Eit imponerande og godt synleg resultat av desse studiane fekk vi i alle fall allereie i 1766 då *Flora Norvegica* (1766-72) tok til å komma ut. Vi skal ikkje her gå i nærare detalj om dei botaniske studiane til Gunnerus. Dei er sjølvsagt ikkje avgrensa til å gjelda Nord-Noreg. Det kan derimot vera grunn til å minna om at dei naturvitskapelege interessene på ingen måte var avgrensa til planteriket. I det brevet vi alt har nemnt frå Gunnerus til Linné av 24. april 1761, held Gunnerus sjølv fram at stiftet hans er særleg rikt på "fiske og søøfugle", og at han har starta innsamling av slik tilfang. I andre samanhengar ser vi både direkte og indirekte (sjå nedanfor) at interessa for naturaliar også i høgste grad omfatta t.d. det som gjerne vart omtala som "mineralogi".

Her er likevel ikkje tid og stad til å gå inn på fagspesifikke detaljar i det vitskapelege innsamlingsarbeidet som vart gjort på desse

kombinererte visitas og forskingsferdene til Nord-Noreg. Her synest det derimot relevant å understreka det eg vil kalla den organisatoriske sida av Gunnerus' vitenskaplege utforsking av bispedømmet sitt – og då Nord-Noreg spesielt. Eg meiner nemleg at Gunnerus med sine reiser og det nett av prestar han etablerte for å hjelpa til i det større vitenskaplege prosjektet sitt, la eit grunnlag for ei større og gradvis aukande interesse for denne nordlege landsdelen i vitenskapleg samanheng. I dette arbeidet kunne han nok byggja på allereie eksisterande strukturar for organisering av visitasreiser også i det nordlegaste Noreg. I bispearkivets kopibøker får vi i alle fall eit konkret inntrykk av korleis ekspedisjonane nordover var planlagde i Gunnerus' tid, med stoppestader, avstander og geistlege kontakt-personar opplista i detalj. Dette utgjorde altså ein slags idealstruktur for ekspedisjonane, ein struktur som i vekslande grad vart gjennomført på kvar av dei aktuelle turane. I tillegg til dette har vi i kopibøkene dokumentert korrespondanse med einskildprestar, der deira rolle som vitenskaplege fotfolk eller medhjelparar ute i felten i varierende grad kjem til syne. For det tredje har vi gjennom Videnskabselskabets matrikkel oversyn over kven av landsdelens prestar som nådde eit høgt nok vitenskapleg nivå til å verta innvalde som medlemmer i Selskabet ut gjennom 1760-åra.

Vi skal her ta fram to episodar som eksemplarisk kan visa korleis denne kyrkjeleg-vitenskaplege organisasjonsforma fungerte i praksis. Det første dømet er å finna i eit brev biskopen skreiv til residerande pastor i Vardø, Henning Junghaus Kaurin (1737-97), 10. des. 1764. I dette brevet som elles dreiar seg om kyrkjelege saker, avsluttar biskopen med å minna pastoren at det nærmast må oppfattast som ei plikt å driva vitenskapleg feltarbeid for hans velerværdigheit. Brevet vert avslutta slik:

Hvad Deres Villighed Naturalier at samle angaar, saa kand den ei hindres af Mangel paa Kundskab derom; thi iblandt mængden findes der undertiden noget usædvanligt, og jeg tar med tak imod alt, hvad De samler *x 3bus regnis* naturæ. Maaskee jeg til Sommeren, om Gud vil, besøger Dem, da det skal være mig kjært, om jeg forefinder noget (jf. Dahl 1895, 104).

Den her nemnde reisa vart det altså ikkje noko av før i 1767, men brevet må seiast å vera typisk i den forstand, at det viser korleis påtrykket var for å driva vitskapleg innsamlingsarbeid.

Det andre dømet som her skal takast fram, refererer seg til ein av dei få nordnorske prestane som allereie på 1760-talet oppnådde å bli vald inn i Tronhjems Selskab, nemleg sokneprest Eric Gerhard Schytte (1729-1808). Han var i tida 1762 til 1774 sokneprest på Buksnes i Lofoten. Biskopen må ha vitja han der på visitasreisa i 1767. Ved det høvet ser det ut til at Gunnerus har tileigna seg ei samling dialektord som Schytte hadde fått i stand – eit fagfelt som Gunnerus til då berre indirekte hadde dyrka i samband med innsamling av planter og plantenamn. Denne registreringa av plantenamn må elles også ha omfatta samisk ordtilfang, og til ein såkalla *nomenclatura lapponica* fekk han gjennom heile 1760-talet god hjelp av før nemnde professor Knud Leem ved Seminarium Lapponicum i Trondheim. Ein artig, men kanskje ikkje særleg sjarmerande gløtt av den vyrde biskopens metodar for å skaffa seg interessant vitskapleg materiale på desse sine nordlege reiser, får vi på ein litt indirekte måte gjennom Schytte. I eit brev han skreiv til ein embetsbror, prost Bang i Bodø, nokre år seinare, skriv Schytte litt oppgjeven om kor vanskeleg det har vore for han å driva med vitskapleg arbeid. Han kunne nok, seier han, ha drive det til noko "i Mineralogien". Men det har ikkje vore så enkelt: "Man har et par Gange med en truende Høflighed udplyndret min Samling af Mineralier, og derved gjort mig kjed af at begynde fra først igjen" (jf. Hagland 1980, 6). Det er meir enn tydeleg nok kven denne "man" er i dette tilfellet.

På godt og vondt må det likevel seiast at aktivt oppsøkjande press av det slaget desse to små gløtta gir eit inntrykk av, var med på å gjera Nord-Noreg vidare kjent også ute i den vitskaplege verda. Etter mi meining var det eit ikkje uviktig element i det som er kalla 'oppdaginga' av Nord-Noreg.

Og nettopp gjennom det eg har omtala som eit vitskapleg nettverk av kontaktar og medarbeidarar (meir eller mindre frivilljuge), var Gunnerus med og opna vegen også for internasjonal vitskapleg utforskning av landsdelen og fenomen som kunne studerast der, allereie på 1760-talet. Den sida av saka kan godt seiast å toppa seg i 1769 i samband med ei såkalla Venus-passering som skjedde 3. juni det året. Fenomenet var imøtesett med stor forventning i astronomiske fagmiljø ute i verda. Dei nordlegaste delane av Europa

var rekna for å vera dei gunstigaste observasjonsstadene for fenomenet. Og kong Christian den 7. fann i den samanheng høve til å få bede inn astronomen Maximilian Hell frå Wien til å studera passeringa frå Vardøhus. Dette vart akseptert og med seg på eksedisjon nordover valde Hell å ta den tidlegare medarbeidaren sin Johannes Sainowics, baa eigentleg ungararar og tilhøyrande jesuittordenen. Dei drog frå Wien den 28. april 1768 og kom til Trondheim 30. juli. Her vart dei verande til 22. august, då dei sette kursen mot sitt endelege mål i Vardø. Ein viktig grunn til å kunna invitera denne vitenskaplege ekspedisjonen til det nordlege Noreg var Gunnerus og det vitenskaplege miljøet som hadde teke til å ta form i Trondheim. Her var det nettverk av kyrkjeleg/vitenskaplege kontaktar som Gunnerus hadde bygt opp i Nord-Noreg ein viktig føresetnad for at Hell og hans folk skulle lukkast med sin ekspedisjon. Det er då også dokumentert at Gunnerus verkeleg gav råd om gjennomføring av denne siste delen av reisa, ein del som etter fleire problem vart fullført den 11. oktober. Heilt konkret assistanse vart også ytt frå trondheimsmiljøet ved at den vitenskaplege medhjelparen til Gunnerus, Jens Finne Borchgrevink, som hadde vore med på ferda til Nord-Noreg i 1767 (Amundsen (ed.) 1976, 93), vart send med som kjentmann på Hell-ekspedisjoen og deltarar med sitt eige vitenskaplege prosjekt. Ekspedisjonen overvintra i Vardø, og deltararane nytta tida til å setja opp eit observatorium. Når så den 3. juni 1769 kom, kunne Hell og hans folk observera Venus-passeringa ved fullstendig klår himmel og med svært heldig resultat – i motsetnad til andre vitenskaplege ekspedisjonar av same art som var mindre heldige med vêret (jf. Dahl 1895, 85-93).

Dei vitenskaplege kontaktane mellom Hell og miljøet i Trondheim vart styrkte på tilbakereisa hans. Ekspedisjonen kom til Trondheim 31. august og vart verande der i åtte veker. Hell og Sainowics vart då også valde inn som medlemmer i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Då dei seinare kom til København, vart dei òg valde inn i det danske vitenskapsselskapet, og derifrå gjennom det danske selskapets skrifter vart resultatata av ekspedisjonen til Nord-Noreg publiserte for den vitenskaplege verda. I tillegg til rapporten om Venus-passeringa publiserte Maximilian Hell også avhandlinga *Nogle Steders geografiske Brædder i Finmarken og Nordlandene*, og svært viktig sett frå dei

humanistiske fags synsstad var Sainowics namngjetne arbeid om slektskap mellom "Ungarernes og Lappernes Sprog".³

Jamvel om då vitenskapsselskapet i Trondheim ikkje fekk æra av å publisera resultatata av denne spesielle eskpedisjonen til Finnmark i 1768/69, er det etter mi meining rett å seia at Gunnerus gjennom sitt vitenskaplege engasjement i høve til landsdelen i nord hadde lagt eit viktig om ikkje avgjerande grunnlag for gjennomføringa av prosjektet. Eit bidrag som i seg sjølv nok var med og auka kjennskapen til Nord-Noreg ute i Europa – i opplysingshundreårets ånd, snarare enn i preromantisk forstand bør det vel leggjast til her.

Litteratur

- Amundsen, Leiv (ed.) 1976, *Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné. Brevveksling 1761-1772*. Trondheim–Oslo–Bergen–Tromsø (Universitetsforlaget).
- Dahl, Ove 1890-93, 1895-1900, 1902, 1906-08 og 1910, Biskop Gunnerus's virksomhed fornemmelig som botaniker tillige med en oversigt over botanikkens tilstand i Danmark og Norge indtil hans død. [Med tillegga] Gunnerus's botaniseren ved Trondhjem og paa visitasreisene & Uddrag af Gunnerus's brevveksling, særlig til belysning af hans videnskabelige sysler. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*. Trondhjem.
- Derham, William 1759, *Astro- et Physico-Theologie, eller de synlige himmelske Corpores og Jordens utallige Creatures og Naturs Betragtning.... Først skrevet paa Engelsk af William Derham, Dr. Theol., men nu oversat paa Dansk af S. G. Kiøbenhavn*.
- Gunnerus, J. E. 1758: *Johann Ernst Gunnerus hans Opvækkelige Hyrde-Brev til det velærverdige, høj- og vellærde Præsteskab i Tronhjems Stift*. Tronhjem.
- Gunnerus, J. E. 1784, *Critiske Tanker om Kraken, Sæormen og nogle flere Vidunder i Havet. Nye Samling af det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*. Første Bind. Kiøbenhavn, s. 1-44.
- Hagland, Jan Ragnar 1980, *Ei norsk ordsamling frå tida kring 1770 etter Biskop J. E. Gunnerus*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter No. 5 – 1980. Trondheim–Oslo–Bergen–Tromsø (Universitetsforlaget).
- Hagland, Jan Ragnar 2000, Knud Leem – vår første språkvitenskapmann! I: Eliassen, Knut Ove & al. (red.); *1700-tallet. Artikler om språk, litteratur, musikk og estetikk*. Kristiansand S (Høyskoleforlaget AS), s. 87-97.

---

³ Arbeidet er nemnd av Gunnerus i brev til Linné av 3. febr. 1770, der han skriv at "Pater Sainowitz skal med det første oplæse in Soc. Hafn. en afhandl. om det lappiske, især det quænske eller finlandske Sprogs overensstemmelse med det ungerske, begge Jesuitters Modersmaal" (Amundsen (ed.) 1976, 121). Det viser m.a. kor godt miljøet i Trondheim var orientert om den faglege aktiviteten i det danske søsterselskapet.

- Krüger, Johann Gottlob 1741, *Johann Gottlob Krügers Physicotheologische Betrachtungen einiger Thiere*. Halle (verlegt bei Carl Herrmann Hemmerde).
- Lesser, Friedrich Christian 1754, *Einige kleine Schriften theils zur Geschichte der Natur theils zur Physicotheologie gehörig*. Leipzig.
- Lucanus, Jo. Godofredus Henricus 1750, *Dissertationem physico-theologicam qua geogenia et cataclysmologia Whistoniana dubia redditur*. Halae.
- Petersen, Th. 1918, Udsigt over biskop J. E. Gunnerus's liv og virksomhed med særlig henblikk paa Det Tronhjemske Videnskabsselskabs stiftelse. I: *Johan Ernst Gunnerus 1718, 26. februar, 1918. Mindeblade*. Trondhjem (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab).